

Сборник от 1784 г. Намира се в Окръжната библиотека — Велико Търново, № 5. Не е запазен изцяло — липсва края, сега има 81 листа малък формат. Книгата е подвързана. На задната подвързйна корица е прилиската на книжовника: „Сѣа кнѣжца испѣса и повѣрза поѣпъ Стоѣнь ѿ село Квѣалнакъ е' аѣто ѿ Хѣа аѣпѣа. [1784], е' мѣа маѣа.“ По страниците на книгата има и други бележки, най-ценна от които е от Душко Граматик: „Аа са знан сѣа слоко да е писал Аѣшкѣу граматикѣ ѿ село Чѣлюница, къ аѣто ѿ Хѣа аѣпѣа, [1784] е' мѣа маѣа.“ Ясно е, между двамата книжовници е имало дружба. За този ръкопис първо известие дава Иван Снегаров.¹⁵ Съдържа житие на свети Георги, житие на Василий Велики, Слово за преподобна Теодора и Теодорини митарства (20).

РЕЦЕПЦИЯТА НА БЕНДЖАМИН ФРАНКЛИН В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

НИКОЛАЙ АРЕТОВ

Франклин е една от най-ярките личности не само на американския, но и на европейския XVIII в. Макар и самоук, той достига до върховете на тогавашния научен и политически живот и има правото да си позволи нелишената от известна суетност бележка, че е стоял пред петима царе, „и дори съм имал честта да седна с едного“¹. Но в областта на литературното творчество той едва ли е сред най-големите „по абсолютна стойност“ във „века на Волтер“. Франклин умира през 1790 г., когато Гьоте е вече на 41 години, а Байрон — на две. Като че ли законът за последователността в развитието е по-непреклонен при художественото, отколкото при научното творчество. И Франклин, чрез „Алманах на Бедния Ричард“, а в не по-малка степен и чрез мемоарите си, се *приближава* до същинската художествена словесност — в това е неговото значение за историята на литературата. „Бедният Ричард“, макар да е обрисван само в общи черти, днес, както и преди, остава за нас първият популярен, вечно жив и неповторим герой на американската литература.“² Същото важи и за другия, фактическия герой на творбата — татко Абрахам, който е „повече от интелектуално упражнение“³.

И може би има само частично право твърдението, намерило място в цитираното коментарирано издание на Франклиновите автобиографични творби, според което съществува немалка доза ирония и дори пародия на автора спрямо героите, спрямо проповядваните добродетели и дори спрямо себе си. По-вероятно е Франклин да се е почувствувал принуден да слезе до нивото на своите читатели, забравяйки себе си и някои свои разбирания, от което произтича популяристичната на творбата сред най-широките читателски слоеве; това обяснява и появата ѝ у нас.

Г. Гачев сравнява Франклин с П. Берон, като открива при тях „сливане на два различни по време потока: съвременното прогресивно развитие на световната цивилизация и стадия, който по това време преминавал неговият народ“⁴. Изглежда, възрожденските ни книжовници интуитивно са доловили това сходство, както и стимулиращите българската литература въздействия, които предлага превеждането на Франклиновите творби. При прехода от стара към

¹⁵ Ив. Снегаров. Исторически вести за Търновската митрополия. — Год. Соф. унив., Бог. фак., т. XX, 1942—1943, с. 104—105.

² Б. Франклин. Мемоари. С., 1966, с. 83.

³ Литературная история Соединенных штатов Америки. Т. I. М., 1977, с. 150.

⁴ Benjamin Franklin. A biography in his own words New York, 1972, p. 153.

⁵ Г. Гачев. Ускорено развитие на културата. С., 1979, с. 506—507.

нова литература у нас, когато се подготвя възникването на новата ни белетристика, Франклин става изненадващо популярен, и то точно с тези творби, които лежат в основата на художествената проза на САЩ. През 1837 г. Гаврил Кръстевич издава „Мудрост доброго Рихарда“ — превод на Франклиновото извлечение от „Алманах на Бедния Ричард“ — календар, излизал през периода 1733—1758 г.

В мемоарите си американският просвещенец представя възникването на идеята си за тази творба и нейното възприемане: „В 1732 г. за пръв път издадох моя календар под името „Ричард Сондърз“; той продължи да излиза около двадесет и пет години и обикновено бе наричан „Календарът на Бедния Ричард“. Стараех се да го направя едновременно и забавен, и полезен, и благодарение на това започна така да се търси, че ми носеше значителна печалба, тъй като продавах по около 10 000 бройки годишно. И понеже видях, че се чете от всички, че в цялата провинция почти няма селище, където да не се намира, сметнах го за подходящо средство за разпространяване на просветата между простите хора, които едва ли купуваха никакви други книги. Затова запълвах всички малки свободни места, които се срещаха между паметните дни в календара с пословици, главно такива, които подтикваат към трудолюбие и пестеливост, като средство за сдобиване с богатство, а следователно и с добродетелност, защото за един човек в нужда е по-трудно да постъпва винаги честно, или (да използваме една от тези пословици) „не е лесно празен чувал прав да стои“.

(Това е преводът на С. Флорин от 1966 г.; Г. Кръстевич предава пословицата по-сбито — „мачно е празен чувал да стои прав“, Н. Първанов — „Известно йе, чи йе тежко йедна празна сакуля да стои права“; Славейков — „Мъчно е. . . да изправиш празно вретиче“. Цитираните варианти представят изненадващото разнообразие на решенията, с които оперират първите ни преводачи. При това, както е известно, пословиците са един от най-сериозните проблеми пред преводачите. Още повече, когато са събрани от най-разнообразни източници, с различна географска и хронологическа ориентираност, което ще рече и носители на различни светогледи. Установено е, че само 10% са оригинални, Франклинови.⁵ Но нека се върнем към разказа на автора за възникването на творбата.)

„Тези пословици, в които се съдържае мъдростта на много векове и народи, събрах и подредих в нещо като свързана беседа в началото на календара за 1757 г., нещо като обръщение на мъдър старец към хората, събрали се на една разпродажба. Всички тези пръснати съвети, събрани така в един фокус, произвеждаха по-силно впечатление. Това съчинение получи всеобщо одобрение и бе препечатано във всички вестници на колонията, в Англия го издадоха във вид на плакат за закачване по домовете, два превода бяха направени на френски, а духовенството и благородниците го купуваха в големи количества, за да го раздават безплатно на бедните си енориши и наематели на земи. Понеже то се обявяваше против безполезните разходи за чуждестранни излишества, някои хора мислеха, че в Пенсилвания то оказва известно влияние за все по-голямото изобилие на пари, което се наблюдаваше в течение на няколко години след обнародването му.“⁶

Днес ние можем да се съмняваме дали съчинението на Франклин „The Way to Wealth“ превеждано у нас като „Искусството да стане човек богат“ (Н. Първанов), „Способ за обогатяване“ (Славейков) или „Път към облагодаряване“ (Л. Йовчев) е способствувало за благоденствието на Пенсилвания, но неговата общоевропейска популярност е несъмнена. Нека допълним, че то със закъснение от около двадесет и пет години завладява и Русия пак под различни заглавия: „Как благополучно век прожить. . .“, „Ручная философия. . .“ и др.⁷ Във Франция е популярен пък вариантът „Bonhomme Richard“. Особено ценни за нас са признанията на Франклин в цитирания откъс от мемоарите му за „нелитературния“ характер на възникването, възприемането и разпространяването на творбата, както и спонтанната поява на елементи на художественост. Подобен път не е чужд и на българската литература, и на българските преводи от епохата. Именно съответната на културното ни ниво от началото на XIX в. „нелитературност“ предопределя популярността на творбата у нас.

⁵ Вж. Р. Иванов. Франклин. М., 1972, с. 82.

⁶ Б. Франклин. Мемоари. . . , с. 102.

⁷ Вж. М. И. Радовский. Вениамин Франклин. М., 1976, с. 249 и сл.

За интереса към превода свидетелствува Илия Блъсков, който като че ли се състезава с Франклин по дълго издаване на календари и дори има известна преднина — неговите излизат двадесет и шест години (1871—1897), макар и не съвсем редовно. В спомените си, друга близост с прославения американец, той пише: „Ясният език, както и интересното съдържание на тази книжка, още и малката и цена, всекниго привличаха да си я купи, да си я има и прочита. По лицето начитащите са забелязваше колко дълбоко разбираха полезността на подобни книги: гледаш го задълбочен чете с внимание мъдростите на Рихарда, мъчи се, ако е възможно, да ги запамети; затвори книжката и с едно благоговение ще я скъта в пазвата си. И наистина тази книжка заслужаваще вниманието, почитта на тогавашните четци, които съзираха в наставлението ѝ нещо по-горе от тогавашните техни наставници.“⁸

Доколкото може да се съди по цитираната „Биография на Франклин по неговите думи“ и поместения в нея почти пълен текст, Г. Кръстевич превежда доста точно, особено като се има пред вид, че ползува френско издание. Неговата „Мудрост доброго Рихарда“ от 1837 г. е първата светска преводна книга, приближаваща се до белетристика. И същевременно още близка до традицията. Поместеното на заглавната страница обяснение за появата на книгата „от француският на словено-болгарският наш език преведена от Гаврила Кръстевича Котляница настоянием же и иждивением Райна Поповича ж. на свят издана“ не може да не предизвика асоциации със средновековните творби, чиито автори обичат да изтъкнат получената духовна подкрепа, изтръгнала ги от „ленността“. Например Константин Преславски изповядва в предисловието към Учительно евангелие: „... Поради това и аз, скромният Константин, като се уверих в това от твоите молби, брате Науме, и от казаните по-горе заповеди, преклоних ся пред твоето смирение.“⁹

Споменаването за участието на Р. Попович не е голяма декларация, нито само благодарност за финансовата подкрепа. Осемнадесетгодишният преводач, по това време ученик в Цариград, се съветва редовно чрез писма със своя бивш учител. В продължение на години „Мудрост...“ присъствува в тяхната кореспонденция. Превел „като за игра“¹⁰ творбата на Франклин, Кръстевич се гордее със своя опит, но с годините възгледите за нуждите на българския народ еволюират. И през 1844 г. той пише на Попович: „И во истина види ми ся, чи нема по-добри и по-лезни книги да дадем днес на българите, освен исторически“ (с. 189). И съобщава, че „превозжда малко по малко от френски „История на американското откритие“ на Йоаким Кемпе. Доколкото ми е известно, този превод не е публикуван. Едва през 1875 г. П. Кисимов издава същата творба. Цитираното писмо на Кръстевич обяснява защо той не продължава с преводи на художествени творби. То свидетелствува и за верността му към „американската тема“, към която след него се насочват и други книжовници. Същевременно трудът на М. Балабанов и цитираната в него кореспонденция отхвърлят възможното предположение, че и някои от по-късните издания на Франклиновата творба са дело на Кръстевич.

Докато сходството с традицията, съдържащо се в споменаването на духовния подбудител, е все пак формално, същото не може да се мисли за определено проповеднически характер на поведението — една не по-малко стара традиция. Значителна част от творбата (единствено липсващата на подходяща мерна единица пречи да се изрази това цифрово) представлява низ от поучителни афоризми, вложени от Франклин в устата на Ричард. Те са достъпни за българския читател благодарение на солидната средновековна проповедна традиция, продължена и в учебникарската книжнина, традиция, която тук въздействува каталитично за появата на новото. Чрез нея се въвежда петрадиционното в сюжета, в композицията, в мирогледа. Единството от познато и непознато, прибавено към житейската проблематика, е карало читателя по-упорито, отколкото преди да се мъчи да запамети именно „Рихардовите“ афоризми, за което свидетелствува и Блъсков.

⁸ Ил. Блъсков. Спомени. С., 1976, с. 128.

⁹ Цит. по Христоматия по старобългарска литература. С., 1974, с. 47.

¹⁰ Вж. М. Балабанов. Г. Кръстевич (народен деец, книжовник, съдия, управител). С., 1914, с. 124.

От гледище на ролята на преводите за развитието на белетристиката са важни началните опити за създаване на персонажи в „Мудрост доброго Рихарда“. На първо място споменатия Абрахам—Аврам, който фактически припомня пословиците. И стигаме до един друг интересен момент в книгата — тя *повествува*, има наценки на сюжета. Наистина той е съвсем елементарен, може да се предаде в едно изречение съвсем пълно: Героят (подразбира се, че това е самият Франклин) попада на разпродажба и чува стареца Аврам (името неслучайно е библейско) да говори на хората, проповядвайки им пестеливост; те го слушат, съгласяват се, но не се възползват от съветите му. Две са основните събития: разговор, в който се научават мъдростите на Рихард, и ефектът (отсъствието на ефект) от разговора. Разбира се, така се премълчава предисторията, а именно, че пристигналият двадесет и пет години е издавал календари с житейските мъдрости, които сега чува, но това е отклонение, което не е свързано със сюжетната линия.

И така основното в съдържанието на „Мудрост...“ е проповедта с всички изменения, следващи от новите времена, от буржоазния мироглед, светската насоченост, а и от протестантския (най-общо казано) строй на мислите на Франклин. Макар и преводна, творбата в това отношение напълно се свързва с домашната традиция, при това не само на средновековните, но и на възрожденските творби, приближаващи се до белетристика от нов тип — „Житие и страдания грешного Софрония“, диалозите на Неофит Бозвели, които през 1837 г. още не са написани, в по-общ план — и с Паисий. Отново срещаме проблема за ефекта от проповедите, познат ни от дамаскинарите, начело с Йосиф Брадати, от Софроний. . . При това липсва мистичната вяра в абсолютната сила на словото — слушателите *не* изпълняват препоръките на проповядващия, купуват неща, които той смята, че не са им необходими. Но, от друга страна, както видяхме, в мемоарите си Франклин е склонен да вярва в силата на своите проповеди. А и във въвеждащата част разказвачът споделя: „Това мя поздрави малко и мя увери чи, не токо не ся уничтожаваха списанията ми, но бяха и малко на почит сред народът.“ Фактически, за да потвърди това, Франклин разказва историята. На противоречието се обръща малко внимание, жилава е увереността в правотата на делото, пък и потвърждения за това действително има.

Не може да не потърси обяснение за извънсюжетното въведение. Първо то доказва (или имитира доказване) на достоверността на случката, второ — запознава ни с разказвача и предисторията, съдържа необходима информация. Доказването на достоверността е много често срещано явление, при това обикновено в предговор или въведение, за ранната ни белетристика, а така също и за западноевропейската просветенска проза.

След Кръстевич Никола Първанов превежда същата творба, сега от немски (в. Македония, г. II, бр. 21 и 22, 1868). В неговия текст липсва началото, започва се от търга, повествованието е стегнато, името на Рихард се среща само един път, и то чак някъде около средата на творбата. Появяват се и някои чуждици, непознати на читателя, които въвеждат непознати за него понятия, но пък се приближава до оригиналното заглавие. Всичко това едва ли може да служи за база на по-сериозни изводи, тъй като е практически невъзможно да се установят източниците, които нашите преводачи ползват, а съвсем не е сигурно, че немските и френските варианти стриктно следват английския оригинал.

Изданието на в. „Македония“ е интересно и с биографичната бележка за Франклин, която Първанов вероятно също превежда. В нея животът на бележития американец е предаден сбито, споменава се откриването на гръмотовода („громоводний одвод“), дипломатическите му мисии в Англия и Швейцария (но не и пребиваването му във Франция), книжовните му занимания, за които се дава оценка, характеризираща в по-голяма степен автора си, неговата ценностна система, отколкото обектът: „Неговите списания съдържат едно такова благо за мъдростта в живота, щото от истина надлежат при най-отличните от тоя род. Нарочно са Хубави и изрядни поученията на бедний Рихард, щото заслужават да се знаят във секоя фамилия. Това, щото се обнародва, е най-важното от тях.“ Освен претенцията за компетентност, която едва ли е основателна, последното изречение съдържа и указание за подбора на преводача. Все още сме далеч от представата за художествената творба като нещо неделимо. Даже като че ли със секуларизацията на литературата тя се отдалечава от подобно разбиране. Затова свидетелства и непрекъснатото „сксяване“ на разглежданата Франклинова творба в последователните преводи.

Едностранината оценка на Франклиновото дело ясно посочва с кое то е най-близко на българина от епохата на Възраждането. Показателен за развитието на възрожденското естетическо мислене е зараждащият се интерес към чуждия автор. За сравнение нека припомним известния факт, че преписвачите на Паисиевата история споменават твърде малко за нейния автор, а Хр. Павлович напълно го забравя в своя „Царственик“ от 1844 г. Доколкото ми е известно, поне до 70-те години Франклин е чуждестранният светски писател, на чиято личност е отделило като че ли най-много място. Може би защото това, което се публикува, има определен автобиографичен елемент, а автобиографизмът е един от пътищата за възникване на новобългарската белетристика.

На другата година в „Македония“ издава анонимно на два пъти Франклиновата творба. На страниците на вестника (бр. 28 и 29 от г. III, 1869) под заглавие „Способ за обогатяване“ отделно „Сиромах Богдан, или способ за обогатяване. Книжка много поучителна за народа“, отпечатана, както е отбелязано на корицата, „в печатницата на в. „Македония“. Както предполага М. Стоянов, преводач е Петко Славейков. Интересно е, че през същата година се появяват още две творби с американска тематика, заявена дори в заглавието. И двете са свързани с П. Р. Славейков, той ги издава, а като преводач е посочен Н. Михайловски. Това са „Черти от американския живот“ и „Белият папагал, или сцени от американския живот.“

Двата текста на „Способ за обогатяване“ са еднакви, с незначителни редакционни уточнения в книжката. По сюжетни рамки изданията от 1869 г. се покриват с варианта на Кръстевич, но са претърпели известни промени по линията на побългаряването. Абрахам—Авраам тук се е превърнал в Иван, а Ричард — Рихард — в Богдан, като името му се споменава порядко между пословиците. В замяна на това разказвачът един път се позовава на Хитър Петър. Не се посочва, че е превод, нито откъде се заема. Авторът (Славейков) не може да не е познавал превода на Първанов, а може би и на Кръстевич, но би могъл и да използва друг текст. Превеждано е по-свободно, но без белезите на побългаряването. На три места поговорките са оформени като стихове¹¹ — две четиристишия и едно двустишие:

Рано си ляга пред вечер тъмний,
Рано и става преди да се съмни
Тоз, който иска да си достави
Имот, богатство и ум, и здравие.
Който на надеждата ся подпира
Той най-после от глад умира:
Няма без труд, няма добра дялба,
Без работа няма ни печалба.
Трудолюбие то всякой дълг отпъжда,
А помайването дългове навъжда.

Използването на стихове, някои особености на озаглавяването и на стила могат да послужат като потвърждение на тезата за авторството на Славейков, но затова е необходимо едно по-детайлно разглеждане на поезията му от около 1869 г. Съставителите на неговите съчинения не включват в тях „Сиромах Богдан“, нито цитираните стихове. За същата година са привлечени не повече от шестдесет стиха от осем малки стихотворения, повечето от „Кратка читанка“. Както по поетичните си качества, така и по дидактичния дух те не се различават от стиховете в „Сиромах Богдан“. Така че, ако се докаже Славейковото авторство, би могло да се потърси и коренът на тази прилика. . .

В „Сиромах Богдан“ са извършени и някои промени на композицията. Авторът се е постарал да раздели на части и подреди „проповедта“, която действително не е много организирана при Франклин. Прибавени са и „Съвети към млад търговец“, текст, близък до прагматизма на Франклиновата творба. Той представлява няколко коментирани максими, дадени в курсив. Те обаче са лишени от всякаква близост с белетристиката. Синтактическата им конструкция се повтаря. Ето две от тях: „Помни, че времето е пари.“ „Помни, че честта е пари.“

¹¹ За вмъкване на стихове в преводен прозаичен текст вж. Д. Л е к о в. Преводите в литературния и обществен живот през Възраждането. — Литературна история, 1979, кн. 5.

И това издание не е минало без биографични бележки за Франклин, поясняващи „следующата приказка“, т. е. самата творба. Характерното тук е, че бележките по-скоро коментират творбата, отколкото да представят автора. Така са избягнати неточните постановки на Първанов, като в замяна се достига до нещо по-ценно: „Сиромах Богдан“ е престорено име по подражание на онова, което Франклин бе наднал на себе си в тази приказка: „Макар и на най-ниско ниво, тук вече съществува представа за преобразуването на действителността в художествена творба. И това преобразуване се декларира пред читателя, смята се, че той е дорасъл да го разбере.

Може би крайната точка в трансформирането на „мудростите“ по посока на „сбиване“ се наблюдава в „Летоструй, или къпний календар за простата година 1871“, издание на Хр. Г. Данов, редактирано тази година от Й. Груев. Без да се посочват преводач и източник, тук са поместени „Мъдри изречения от Франклина“. Това са все „Рихардовите мудрости“, но извадени от контекста им и подредени една под друга без връзка помежду им. Може би защото преводната и оригиналната белетристика вече са укрепнали, елементарната повествователност на Франклиновата творба не се смята за необходима и издателят лесно се е освободил от нея. Но лишени от нея, от конкретната обстановка, в която са произнесени, пословиците, не без участието на преводача, звучат по-сухо, а и по-неясно. Нека цитираме само споменатата по-горе мисъл за празния чувал. Тук тя е формулирана така: „Празен цедилник (отварник) мъчно стои прав.“ Струва ми се, че в този му вид той трудно може да доведе читателя до мисълта на Франклин за лесно уязвимото достойнство на бедния човек.

В съответствие с рационалистичния мироглед на преводача са оформени и бележките за автора. Единствено тук се споменава един важен момент от биографията на Франклин — „той стоя посланик при Французский двор от страна на Американската република“. Неусетно навлизат и нови термини. „Спасител“ е изместен от „дръжавен човек“ и „наблюдател на естеството“. Към откриването на гръмоотвода се прибавя, че Франклин „пръв доказва, че светкавицата не е друго, а само електрическа искра“. Т. е. приложно-научното се мотивира с фундаментално-научното, двете сфери са разграничени. Това подсказва за съществени изменения в мирогледа на автора на бележките.

Някак си също така рационалистично, научно е представено и художественото му творчество: „Като философ той изучи нравствеността у себе си, като я прилагаше на своя живот... От него са останали много пословици и мъдри изречения, от които, избрани няколко, ние предлагаме на нашите четци.“ И още нещо ново, но което малко по-късно списание „Читалище“ ще акцентува. В по-ранните преводи Франклин се възприема преди всичко като нравствен пример. От „Летоструй“ читателят разбира, че „той много спомогна за освобождението на Американските съединени държави“ — един допълнителен мотив за симпатиите на българите. Като израз на тези симпатии в рубриката „Сбирщина от разни любопитни работи“ „Летоструй“ информира, че „най-богатият на сегашно време не е нито крал, нито някой цар, но един фабрикант американец“ (Ротшилд). Внушава се въпросът — дали не се дължи на националната свобода това богатство, както и „една от най-големите работи на наше време“ — „железница от Атлантическия океан до Тихия океан“, за която също четем в „Сбирщина...“.

Творбата на Франклин явно е произвела много силно впечатление у нас през Възраждането. Това обяснява появата на поредното издание през следващата година (сп. Читалище, г. II, 1872, кн. 13). Преводачът не е посочен, но вероятно е Лазар Йовчев, главен редактор на списанието по това време, въпреки че и това не е посочено на корицата. Вариантът е близък до този на Кръстевич. Под линия отново има редакционна бележка, в която се дават най-сбити данни за Франклин и се твърди: „Мисля, че то (съчинението на Франклин — бел. Н. А.) е превозвано на Българский, но ний не сме го виждали на языка си.“ Трудно може да се повярва на това. Повероятно е редакцията да е знаела за предишните издания, но да е искала чрез припомнянето на една изключително популярна за времето творба да въведе читателите в започващата да излиза скоро след това (от бр. 16) „По историята на Съединените щати“ от француският писател Лабуле. Статията се разгръща нашироко, в девет книжки. В началото се пояснява, че тя представя интерес, „защото американците съ са прикоснали до нас и до нашето отечество от мно-го страни...“.

В контекста на активността на протестантските мисии това е вярно. Вярно е, че „Читалище“ публикува по това време обширна статия за „Иван“ Хус и Мартин Лутер. И все пак защо именно историята на САЩ? Русия, Сърбия, а дори Австрия и Франция са се „прикоснали“ до българите в много по-голяма степен. За нас, а вероятно и за читателите от епохата отговорът е ясен. Историята на САЩ, представена в „Читалище“ докъм 1782 г., е фактически историята на Войната за независимост — ето я голямата допирна точка, „прикосването“ с нашето отечество. При това Портата едва ли би могла да възрази срещу подобна опосредствувана промяна на жаждата за национална независимост.

Нещо повече. В мъчителните преговори между метрополия и колонии, представени доста обширно в „По историята на Съединените щати“, се съзира и умерената позиция на обществениците среди, групирани около списанието. Техният идеал в известен смисъл е именно Франклин, по-старият и все пак по-умереният, а не Вашингтон или Джеферсън. И именно на Франклин, при това популярен у нас като „списател“ и „философ“, се набляга в „По историята. . .“, той отново се посочва като нравствен пример. Това е може би най-яръкият случай, поне на територията на преводите, в който се проявява характерното за Възраждането ни преплитане на нравственост и политика.

Като косвена подкрепа на изказаното предположение нека си припомним, че немного отдавна, пак на страниците на „Читалище“ (г. II, 1871, кн. 3), Л. Йовчев публикува известната си статия „Интернационал“ — пример най-малкото за широтата на политическата му информираност по това време.

С това не се изчерпва интересът към Франклин, проявен по страниците на сп. „Читалище“. Пак по време на Л. Йовчев и в негов превод е поместено и едно писмо на великия американец — образец на епистолярната проза; то е близко по проповедническия си характер до „Бедния Ричард“ (г. I, 1871, бр. 21). В него авторът споделя свое детско преживяване, свързано с възхищението и разочарованието от една свирка. Тръгвайки оттук, от една кратка история, той достига до капитални изводи по отношение на човешкия менталитет, откривайки повсеместно желание за самоизтъкване, проявяващо се в амбиции, алчност, сладострастие, тщестлавие, суетност. По неговите думи всичко това е „придаване прекалено голяма стойност на пищялката“. „Най-после разбрах, че най-голямата част от злосчастията на човешкият род дохождат от кривите оценки, които хората си съставяват за стойностите на нещата, и от това, че дават много за пищялките.“ Като оставим настрана житейската мъдрост тук, която несъмнено за нас е много по-актуална от „мудростите“ на Ричард, не може да не се спомене отново предбелетристичният, проповеден характер на това частно писмо, което при това не е лишено от елементарна сюжетност. Това е може би второто, неосъзнато от преводача основание за публикуването му.

За това, доколко белетристичните елементи спомагат за популярността на разглежданата по-горе Франклинова творба, говори и един друг факт. През 1860 г. Тодор Шишков издава направения преди време от него превод на „Първа храна. . .“ от Карл Трайгот Тим. Може би, за да се разграничи от излезлия две години по-рано превод на Иван Чичи, който той критикува, Шишков вмъква в своята книга и „Нравственият кодекс Франклина (из Франклиновите записки)“. Това е в същност откъс от мемоарите, най-популярната им част, посветена на плана за самовъзпитание. За сравнение нека посочим, че почти същия откъс използва и Кръстан Дянков през 1981 г. в своята подборка на „Американски есета“. Известни са многобройни подражатели на Франклиновия план за „нравственото мое усъвършенстване“, но през Възраждането ни същият откъс не е издаван повторно, той няма съдбата на „мудростите“. Причината може би е в отсъствието на така нужния за епохата зародиш на белетристика.

През 1863 г. по страниците на в. „Съветник“ в няколко броя се появяват „Седенките на дяда Богдана“. Те завършват в бр. 27, въпреки че е означено „следва“. М. Стоянов предполага връзка с Франклин.¹² Името „Богдан“ отвежда към „Сиромах Богдан“ на П. Р. Славейков, който обаче се появява чак през 1869 г. При това „Седенките. . .“ са по-отдалечени от Франклиновия оригинал в сравнение със „Сиромах Богдан“, така че Славейковото авторство е малко

¹² Вж. М. Стоянов, Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 430.

вероятно, особено като се има пред вид, че по същото време неговата „Гайда“ остро полемизира със „Съветник“.¹³ Съставителите на Славейковите съчинения не привличат „Седенките“. И все пак категоричен отговор може да се даде само след подробен анализ на Славейковия белетристичен стил.

За съжаление рисковано е всяко категорично твърдение и относно връзката с Франклин. „Седенките на дядо Богдана“ явно не са превод, нито побългарен вариант на „The Way to Wealth“. Може да се предполага само евентуално въздействие. До 1863 г. на български език съществува само преводът на Кръстевич, който е сред сътрудниците на „Съветник“, но едва ли е способен на такова отдалечаване от оригинала, пък и езикът му е по-различен. А и неговите интереси, както бе дума по-горе, са вече в по-друга насока. Същевременно неизвестният автор може би е ползвал не оригинала, а някой от многобройните варианти на френски, руски или друг език — вариант, отдалечен от Франклиновия текст.

Същевременно през 1863 г. новата българска литература е извървяла немалък път. Публицистиката ни има своите завоевания, появили са се и първите повести. Това дава основание да се предполага и самостоятелен път към формата на „The Way to Wealth“, още повече, че през 1866 г. по страниците на „Гайда“ се появява и подобният Славейков цикъл „Дядо Дечо“.

Но какво все пак е дало основание на М. Стоянов да свърже „Седенките...“ с Франклин? Това е преди всичко най-общата сюжетна схема — мъдрец (в житейския смисъл на думата) проповядва на множество хора някакви истини. Типологически погледнато, „Седенките...“ са по-късна, по-усложнена форма. Докато при Франклин сюжетът се свежда до две случки, то при „Седенките...“ той е много по-разгърнат. Недоотпечатването, което не смущава читателя, подсказва и нещо друго: сюжетът е образуван чрез прибавяне на случки една след друга, като дори (с изключение на първата) те могат да разменят местата си. Например би могло първо да се говори за „доброволни учреждения под име: „Оздравявания“ (нещо от типа на застрахователно дружество) и после за „Дружеството“ (нещо от типа на кооперация). Забелязва се стремеж да се надхвърли проповедното, да се представят моралът и рекламираните социални институции сюжетно. Началото е проповедно — дядо Богдан разказва „забавни приказки, в които ще се скрие и един урок от висока нравственост и един промишлен и търговски курс...“.

Дотук новото само в този „промишлен и търговски курс“, който идва на мястото на религиозния морал, въпреки че историята, с която е представен, е стара. „Подведен“ от традиционната форма, един от героите предполага, че с това се завършва. Но той греши. Сюжетът продължава своето развитие: подтикнати от дядо Богдан, селяните решават на практика да реализират наученото. Събират се пари и подаръци за бедния Цвятко, един отива да ги занесе, Цвятко приема подаръците, но връща парите, понеже „приносът... го наскърбяваше, той знае и иска да работи, а не да проси...“, пратеникът се връща и т. н., за да може накрая Богдан да заключи: „Ний ще направим в селото си онуй, което правителствата правят в държавите си — „дружество“.“

Когато се акцентува върху по-сложния в сравнение с Франклин сюжет, това в никакъв случай не трябва да се приема като „качествено“ превъзходство на „Седенките...“ като художествена творба. Въпреки по-разгърнатия сюжет подлистникът на „Съветник“ е лишен от очарованието на народния здрав разум, близо до Франклиновите „мудрости“. При това героите на американския „списател“ не се възползват от проповядваната пред тях мъдрост, а това изведнъж прави по-интересно цялостното внушение, смекчава дидактизма... Открили възможностите на сюжетните отклонения, „Седенките...“ невинати ги използват сполучливо. Встрани от художественото, по посока на журнализма ни отвежда отклонението, разказващо за работническо дружество в Северна Англия, при това с дълги финансови разяснения, с посочване на години и суми. Явно, то е взето от европейската преса, което пък свидетелства, че творбата е българската и среда и герои е съставена на наша почва, като чуждото в нея е оставено небългарено. А цитирането на 1861 г., от която са последните данни за английското дружество, разкрива актуалността на „Седенките...“, публикувани през 1863 г.

И така със своята „икономическа“ проблематика, близка до някои трудове на Ив. Богоров, „Седенките...“ не са пряко свързани с Франклин. Но те разгръщат сюжетната схема, засвидетел-

¹³ Вж. и Г. Боршков. История на българската журналистика. С., 1976, с. 186—187.

стикувана у нас първо в „Мудрост доброго Рихарда“. Въпреки че не всички „новости“ имат художествен характер, то обективно посоката на развитие е към по-усложнени сюжети, от каквито се нуждае възникващата ни белетристика. Преминването от две случки към поредица от случки показва прехода към следващ етап от движението към белетристика. Наистина три години по-рано, през 1860 г., се появяват „Нешастна фамилия“ на В. Друмев, „Атаман болгарских разбойников“ на Л. Каравелов, а малко преди това — и „Отрывок из рассказов моей матери. Поездка в виноградник“ на Василиаки Попович — творби, маркиращи началото на българската белетристика. Писани в чужбина, те са създадени не без цялостното влияние на една чужда среда и култура. Независимо от тяхната поява у нас се извършват процеси, насочени към създаване на белетристика. Една от базите за тези процеси е преводната литература, сред която немалко място се пада и на непретенциозната Франклинова творба, близка до българина освен с идейното си съдържание, но и с „предбелетристичната си“ форма. А и с ореола на борец за национална свобода, с който е обкръжен нейният автор.

Всичко казано дотук категорично отхвърля познатата теза, формулирана най-остро от Г. Гачев: „Английското и американското влияние се ограничавало с чисто мисионерска дейност: финансиране на преводите на Библията на български език.“¹⁴ Както се оказва, българският книжовник и преводач от епохата на Възраждането намира в лицето на Франклин подкрепа не само по отношение на нравствените си търсения, но и в художествените усилия, в политическите стремежи. Това от своя страна стимулира разнообразни преводачески решения, които като цяло подпомагат развитието на българската възрожденска белетристика.

ЗА ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛИСТИЧНАТА РОЛЯ НА АНТРОПОНИМИТЕ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ТЕКСТ

(Наблюдения върху „Старопланински легенди“ от Йордан Йовков)

МАРГАРИТА СЛАВОВА, ЦАНКА РАШЕВА

Така поставена, темата обединява три понятия, с които боравят три филологически дисциплини. Ето защо на преден план изпъква проблемът за подхода, който трябва да държи сметка за функцията на антропонимите в художественото цяло от гледна точка и на стилистиката, и на ономастиката, и на литературната теория. Това е комплексен подход, продиктуван от природата на езиковите единици, които в своята речева реализация могат да получават особена стилистична натовареност и да участвуват активно в структурно-семантичната организация на художествения текст. За необходимостта от такъв подход говори З. Хованска: „Но само като преминем към разглеждане на по-големи отрязъци от речта, а още повече и на цялостната структура на художественото произведение, на нас ни е необходимо да комбинираме лингвистичните и естетическите аспекти на анализа.“¹ Подобно е схващането и на А. И. Ефимов, според когото, ако литературоведът, решавайки свои задачи, се обръща към езика на писателя и анализира речевите средства, то той е длъжен да бъде и компетентен езиковед-стилист.²

Но често в изследванията, посветени на въпроса за антропонимите в литературата, надделява или чисто лингвистичният подход, или пък явлението се откроява само на равнището на художествената реч (например публикацията на И. В. Ляхова „Имя собственное личное в художественном тексте и функция характеристики“ в „Сборник научных трудов“, изд. Московского государственного педагогического института иностранного языка имени Мориса Торреса. 1979, № 140).

¹⁴ Г. Гачев. Ускорено развитие на културата. С., 1979, с. 166.

¹ Принципы анализа художественной речи и литературного произведения. Саранск, 1975, с. 314.

² Стилистика художественной речи. М., 1961.